

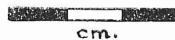
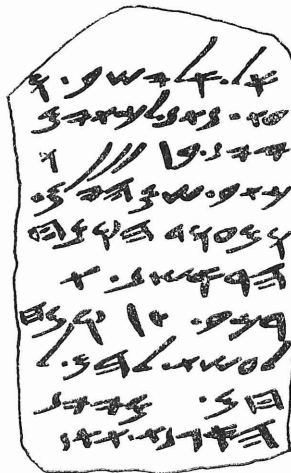
כתובות עבריות מתל ערד

מאת

יוחנן אהרונאי

בעונת-החפירות השלישית בתל ערד נמצאה קבוצה של אוסטרקונים עבריים מארכיון המצודה האחרונה מימי בית ראשון (שכבה VI)¹. האוסטרקונים נמצאו באחד מחדריה של חומת-הסוגרים הדרומית, באזור חדרי-המגורים, מקום שם נמצאו גם רוב האוסטרקונים העבריים האחרים. הם נתגלו בשכבת-שריפה עבה, מתחת לכיסוי של חומר-לבנים, יחד עם כלי-חרס שונים. השברים נצטרפו לשבעה-עשר אוסטרקונים, מהם תשעה כמעט שלמים. בשני מקרים נלקחו שני אוסטרקונים שונים מאותו הכלי. מרבית הקנקנים שמהם לקוחים האוסטרקונים היו עבים למדי. ראוי לציין את התופעה הבלתי-רגילה, שרוב החרסים נחתכו בצורת לוחות מלבניים ויושרו; אורכם 8—10 ס"מ ורוחבם 5—7 ס"מ, בממוצע. הכתב רהוט. אמנם ברור, שבחלקם נכתבו האוסטרקונים בידי אנשים שונים, אך אין כמעט הבדל בצורת האותיות, הדומות מאוד לאותיות של מכתבי לכים. מאחר שלפנינו תעודות מינהל, שלא היה נהוג לשמרן במשך תקופה ארוכה, ודאי נכתבו זמן קצר לפני חורבן המצודה הישראלית האחרונה, היינו, ב-598 או 587 לפסה"נ, בקירוב. כמעט כל האוסטרקונים מופנים אל אדם בשם אלישיב, וברובם כלולות הוראות למסור צידה — בעיקר יין, לחם ושמן — לאנשים מסוימים. הלשון קצרה ועניינית; לעתים בא הסבר של סוגי החומרים שיש למסור. נביא כאן את האוסטרקון השלם ביותר מסוג זה (ציור 1; לוח א: 1), ובו עשר שורות כתב. מידות האוסטרקון 83×51 מ"מ.

1. על עונת-החפירות הראשונה והשנייה ראה: ידיעות, כז, תשכ"ג, עמ' 217—234; כח, תשכ"ד, עמ' 153—175. על העונות השלישית והרביעית תפורסם סקירה במצורף.



ציור 1

1. אל. אלישב. ו
 2. עת. נתן. לכתים.
 3. יין. ב' // ו
- אל אלישב. ו
עת(ה): נתן² לכתים
יין ב' (תים) 3 (?) ו

2. אחרי הפתיחה באה על-פירוב התיבה "נתן", אך מאחר שבכמה מכתבים מופיע גם הציווי הפשוט "תן" — יש לראות בתיבה זו שם מקור, צורה שנהגה, כנראה, כמטבע-לשון במכתבים מסוג זה. צורה זו מופיעה במקרא בעיקר כאשר נזכרים חוקים וצווים אלוהיים (כגון שמ' יג, ג; כ, ח; מל"ב ג, טז), כביטוי נשגב וארכאי, שבא במקום הציווי הפשוט (השווה שמ"ב כד, יב, לעומת דה"א כא, י). וראה: A. E. Cowley, *Gesenius' Hebrew Grammar*, Oxford 1910, pp. 339 ff.

3. האות ב"ת ודאי באה כקיצור של בת—בתים, מידת-הנזולים המקובלת, שהכילה, כנראה, כ-22 ליטר. ראה: W. F. Albright, *AASOR*, 21–22, 1943, pp. 58 f., n. 7; *Lachish*, III, p. 356. הקו האלכסוני שאחרי הבי"ת, זה הנוטה ימינה, שייך אולי לקיצור זה, ואם אמנם כך הדבר — עלינו לקרוא "בתים שלושה". חיזוק לפירוש זה אפשר למצוא בשני מקומות שבהם בא המספר לפני האות ב"ת והוא מורכב רק מקווים אלכסוניים הנוטים שמאלה. למרבה הצער לא ברור, אם במקומות אלה בא קו

- | | |
|-----------------|--|
| 4. כתב. שם הים. | כתב שם הים ⁴ . |
| 5. ומעוד. הקמח | ומעוד הקמח |
| 6. הראשן. ת | הראשן ⁵ ת |
| 7. רכב. ך \ קמח | ך {כף} ם ⁶ (איפה?) ך ⁷ קמח |
| 8. לעשת. להם. ל | לעשת להם ל- |
| 9. חם. מיין | חם. מיין |
| 10. האגנת. תתן | האגנת ⁸ תתן. |

אלכסוני אחרי הבי"ת. לעומת זה יש שני מקרים שבהם כל הקווים נוטים ימינה, ואין הבדל בין הקו הראשון שאחרי הבי"ת ובין הקווים שלאחריו. עם זאת ראוי לשים לב לספרה 1 (הקו הנוטה ימינה) שבשורה 7, דבר המעיד אולי, שהכוונה כאן לארבעה בתים. אין להניח, שהקו האלכסוני הראשון מסמל מספר גדול יותר, שכן בכל האוסטר-קונים מדובר ב-2—4 (או 5?) בתים בלבד.

4. השווה יח' כד, ב: "בן אדם כתוב לך את שם היום את עצם היום הזה. . .". הכוונה היא אפוא לרישום התאריך שבו נמסרו הדברים. המלה "יום" כתובה בלי ו"ו, כמו בכתובת השילוח ובמכתבי לכיש. וראה: F. M. Cross & D. N. Freedman, *Early Hebrew Orthography*, Baltimore 1952, pp. 50, 53

5. ביטוי זה מופיע גם באוסטרקון אחר. "הקמח הראשן" הוא אולי קמח מטיב מעולה, או קמח מקציר או משלוח ראשון.

"ומעוד". — ממה שנשאר, מן העודף? (השווה יר' לח, ט). והשווה התיבה "בעוד" שבכתובת השילוח. ראה: Cross & Freedman, *op. cit.*, p. 50

6. מלה זו קשה. אין בידינו עדות לשימוש הפועל "הרכב" במובן "לשלוח ברכיבה". פירוש זה גם אינו הולם את תוכן המכתב, שהרי על אלישיב לתת את הסחורה, ולא לשלחה. בעינינו נראית ביותר הצעתו של פרופ' ז. בן-חיים, לפיה התחלפו שתי האותיות האחרונות, והכוונה היתה למלה "תרבך", כלומר, תכין ותערבב (השווה וי' ו, יד; ז, יב; דה"א כג, כט).

7. הסימן הראשון הוא ודאי סימן למידה מסוימת. הוא שונה מן הסימן המופיע בפלימפססט ממדבר יהודה, שמיליק רואה בו סימן לסאה (J. T. Milik, apud: P. Benoit) *et al.*, *Les Grottes de Murabba'at, Discoveries in the Judean Desert*, II, Oxford 1961, pp. 93–100). ייתכן אפוא, שהכוונה לאיפה, מידת-היובש הזהה עם מידת הבת. מידה זו מתאימה לכמות היין הנזכרת באוסטרקון שלפנינו. באוסטרקונים אחרים מופיעים סימנים שונים. ועוד נשוב לדון בדבר במפורט עם פרסום כל החומר.

8. "יין האגנת" הוא, כנראה, סוג מסוים של יין, הנקרא על שם הכלי שבו נשמר (השווה שה"ש ז, ג). דומה, שבסוף המכתב מפרט הכותב את סוג היין שנזכר בתחילתו.

רוב התעודות דומות למכתב זה בניסוחן הכללי. רובן מתחילות בפנייה הקצרה "אל אלישב, ועת...". המעידה אולי, כי לכותב המכתב היתה סמכות גבוהה יותר, ולכן לא נזקק לפתיחה של נימוס. הנוסח קצר וענייני, ונוגע בעיקר בדברים שעל אלישיב למסור. לעתים נוספו תזכורות או פקודות קצרות, גם הן בעיקר בענייני אספקה, אך כנראה גם בעסקי מס ומעשרות. באחד המכתבים נדרש אלישיב לשלוח לבאר-שבע "משא צמד חמרם". לא נזכר שם הכותב, כמו במרבית מכתבי לכיש. ייתכן, שרוב המכתבים נשלחו על-ידי איש אחד (או רשות אחת), שהיה ממונה על אלישיב והיה ידוע לו היטב.

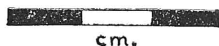
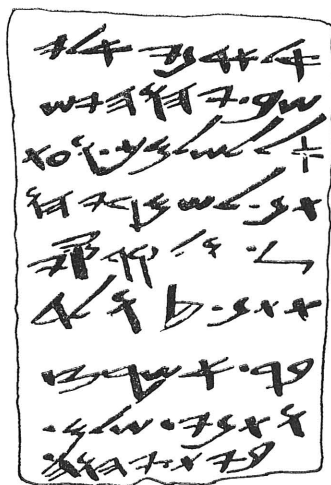
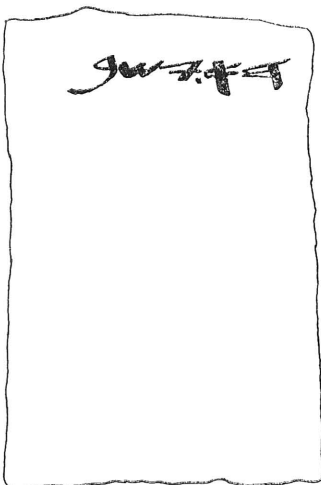
את המכתבים ודאי הביאו אתם מקבלי האספקה, ואלישיב שמרם בארכיונו כעדות שאמנם מסר את הדברים וכאסמכתא בהנהלת החשבונות של מלאי המצודה. דבר זה עולה במיוחד ממכתב המופנה אל אדם בשם "נחם". איש זה נדרש ללכת לביתו של "אלישב בן אשיהו", לקחת ממנו כמות מסוימת של שמן ולשלוח אותה חתומה בחותמו. מצדו השני של אותו האוסטרקון כתבה יד אחרת, שנחום שלח את השמן בתאריך מסוים "ביד הכתי". ברור אפוא, כי המכתב הובא לערד על-ידי נחום וכי נשמר בארכיונו של אלישיב כאסמכתא. את התאריך שבו מילא אחר ההוראה ודאי רשם אלישיב, או סופרו בערד.

מי הם ה"כתים" המופיעים ברוב המכתבים? על-פי-רוב היה עליהם לקבל כמות מסוימת של יין ולחם; כאשר היה המדובר בשמן — נדרשו להביאו חתום לתעודתו. מן המכתב האחרון עולה, כי נחום היה ממונה על אחד הכתים הללו, לפחות, וכי שלח את השמן המבוקש בידי הכתי. באחד המכתבים נדרש אלישיב לתת לכתים יין ולחם "לארבעת הימם". שמא הכוונה לארבעה ימי-מסע?

במקרא ההוראה הרגילה של המלה "כתים" ("כתיים") היא בני יוון, יושבי האיים, ובמיוחד תושבי קיפרוס (ראה בר' י, ד; במ' כד, כד; יש' כג, א; יר' ב, י; יח' כז, ו), ומותר אפוא לשער, שכתים אלה היו חילות של שכירים ששירתו בצבא יהודה, בייחוד אולי בחילות-המצב שבמצודות המרוחקות. אמנם אין בידינו ממצאים שיעידו על ישיבתם בערד, וייתכן, שרק עברו במקום, בדרכם למצודות דרומיות יותר, אולם הקיראמיקה היוונית המרובה שנמצאה במצד חשביהו, המצד הישראלי שבין יבנה-ים לאשדוד מימי יאשיהו⁹, עשויה לחזק את ההשערה, שבתקופה זו חנה בערד חיל-מצב של שכירים יווניים.

9. J. Naveh, *IEJ*, 12, 1962, pp. 97–99. העדר קיראמיקה יוונית בערד ובמצודות אחרות בנגב אינו מוציא מכלל אפשרות, שבתקופה זו שירתו בהן שכירים יווניים.

אור נוסף על תפקידו של אלישיב ועל קשריו נוסך מכתב קצר, ששלח אליו אחד מפקודיו, כפי שעולה בבירור מתוכנו. גם במכתב זה לא נרשם שם השולח. מידות האוסטרקון 65 × 44 מ"מ. זהו שבר עבה חתוך יפה, ובו עשר שורות כתב, מהן תשע בצד הקדמי ואחת בצד האחורי (ציור 2; לוח א: 2).



ציור 2

- | | |
|------------------|---|
| 1. אל אדני אלי | אֵל אֲדֹנִי אֵלִי- |
| 2. שב. יהוה יש | שָׁב, יְהוָה יֵשׁ- |
| 3. אל לשלמך. ועת | אֵל לְשִׁלְמֶךָ. וְעַתָּה ¹⁰ : |

במצודות שליד החופים ודאי השתמשו שכירים אלה בקיראמיקה מתוצרת יוון, ואילו במקומות מרוחקים יותר נזקקו בעיקר לקיראמיקה מקומית. 10. הפתיחה היא נוסח-ברכה עתיק, שדומים לו מופיעים בתעודות כנעניות, כגון לוחות תענך (מס' 1) ומכתבי אל-עמארנה (מס' 96). לעומת זה שונה הנוסח שלפנינו מזה שבמכתבי לכיש. אין זה מקרה, כמדומני, כי בשינוי קל מופיע נוסח זה בשני מכתבים אחרים מערד. אפשר לשער, שהיה נהוג בקרב הפקידות הממלכתית שעמא נמנה אלישיב, בניגוד לנוסח שהיה רווח בקרב מפקדי הצבא בלכיש.

כתובות עבריות מתל ערד

- | | |
|----------------|---------------------------------|
| 4. תן. לשמריהו | תן לְשִׁמְרִיהוּ |
| 5. ל. ולקרסי | (?) ¹¹ וְלִקְרָסִי |
| 6. תתן. ל ולד | תתן (?) ¹² . וְלִדְּ |
| 7. בר. אשר. צ | בֶּרֶךְ אֲשֶׁר צ־ |
| 8. ותני. שלם. | וְתָנִי - שָׁלֵם ; |
| 9. בית. יהוה. | בֵּית יְהוָה |
| 10. הא. ישב | הָא יֵשֵׁב ¹⁴ . |

מפתיחת המכתב ומתוכנו עולה, שהשולח היה אחד מפקודי אלישיב, שנשלח בשליחות מסוימת. מעניין לציין, שלמרות דרגתו הנמוכה יותר הוא נותן הוראות לאדונו בעניין מסירתם של דברים מסוימים. משמע, שאין לראות בהן פקודות, כי-אם מכתב-לוואי לאנשים בצאתם לדרך, במגמה לציידם בצידה הדרושה¹⁵. המכתב ודאי הובא לערד על-ידי שני האנשים הנזכרים בו, ולא מן

11. שמריהו הוא שם רגיל. במקרא ידועים כמה אנשים בשם זה, מימי דויד ועד ימי עזרא. כן הוא מופיע בחרסי שומרון ("שמריו"). הדבר שהיה עליו לקבל בערד צוין בסימן שקשה לפענחו. סימן זה מופיע גם בשני אוסטרקונים אחרים, ומאחר שבאחד מהם מדובר על חלוקת חיטה ("חטם") — ייתכן, שגם כאן הכוונה לכמות מסוימת של חיטה.

12. פרופ' ב. מזר משער, כי ה"קרסי" הוא אחד מבני קרוס, היא משפחת נתינים ידועה במקרא (עז' ב, מד ; נחמ' ז, מז). גם הדבר שעל הקרסי לקבל גרשם בסימן שקשה לפענחו.

13. "לדבר", כלומר "בנוגע לדבר". ראה : L. Koehler & W. Baumgartner, *Lexi- con in Veteris Libros*, Leiden 1958, p. 463, No. 7; p. 465, No. 19. והשווה בר' יט, כא ; וי' יז, ב ; יהו' ח, לה ; שמ"ב כד, יט ; מל"א יא, י ; יג, ט).

14. לפי פירוש זה מובן הדברים הוא : אשר לדבר שציוויתני — שלום, כלומר, הדבר נעשה, הכול בסדר. הוא (היינו, האדם שעליו מדובר בפקודה) יושב (בשלום) בבית ה'. לביטוי "יושב בית" במקום "יושב בבית" השווה יר' לו, כב ; כן ראה במ' כא, א, לעומת במ' לג, מ.

אפשרות שנייה, סבירה פחות, היא לצרף את המלה "שלם" למלים שלאחריה, ולפרש בצורה הבאה : אשר לדבר שציוויתני — שלום בית ה' הוא ישיב (או שלם = זבח שלמים ?). שמה נשלח פקודו של אלישיב להשתדל בעניין בית ה' החרב בערד והשיג הבטחה לשיקומו ? אולם פירוש זה קשה. במיוחד מדברת נגדו ההפסקה המודגשת שבין "שלם" ל"בית יהוה" שבראשית השורה התשיעית.

15. או שמה נכתבו הדברים על-פי הוראה מרשות גבוהה יותר ?

הנמנע, שנשמר בארכיון כאסמכתא שאמנם נמסרו הדברים, כשאר האוסטרקונים. עניין מיוחד מעוררת הזכרתו של בית ה' למרבה הצער נכתבו הדברים בקיצור, ולפיכך לא נוכל להבין כהלכה את הקשר העניינים¹⁶. האם הכוונה לבית האלוהים שנתגלה בחפירות, שהיה חלק נכבד של המצודה הממלכתית?¹⁷ הדבר ייתכן רק אם נקרא "שלום בית ה' הוא ישיב", היינו, בימי שכבה וי היה המקדש בערד חרב. חומת-הסוגרים, שבאחד מחדריה נמצאו האוסטרקונים, עברה בלב המקדש, והקמתה הביאה להריסתו. אך גם אם נקבל את ההצעה לקרוא "בית ה' הוא יושב" — עולה מתוכן הדברים, שאין הכוונה למקדש של ערד, כי-אם למקדש שעמד במקום שממנו נשלח המכתב. מאחר שהמדובר בתקופה שאחרי יאשיהו ותיקוני הפולחן שלו, שבאו לידי ביטוי גם בערד, מסתבר, שהכוונה לבית-המקדש בירושלים. סיוע להשערה זו עשויה לשמש הזכרתו של הקרוסי, אחד מבני הנתינים ששירתו במקדש.

גם אם לא נוכל להבין לאשורו את הנאמר במכתבנו על בית ה', הרי ברור, שאלישיב היה קשור אליו בצורה זו או אחרת. דבר זה מביא אותנו לשאלת תפקידו של אלישיב. מן האוסטרקונים עולה בבירור, שהיה אחראי למחסן של יין, קמח ושמן. ממחסן זה ניתנה אספקה לעוברי-אורח שהיו בשליחות הממלכה, בין חיילים (כתיים) ובין אנשים אחרים, שהיו קשורים, כנראה, בבית-המקדש בירושלים.

נשאלת אפוא השאלה, אם בית-האוצר של ערד היה קשור במינהל של כוהנים ולוויים, ואלישיב היה "נגיד על האוצרות", שהופקד "לכל מלאכת ה' ולעבודת המלך" (דה"א כו, כד, ל). ניתן לשער, כי המצודה בערד שימשה מרכז מינהלי ופולחני וכי הפקידות הממלכתית המשיכה בתפקידה גם לאחר ריכוז הפולחן בירושלים. בהקשר זה ראוי לציין, כי השם אלישיב ידוע מן המקרא כאבי משמרת-הכוהנים הי"א (דה"א כד, יב) וכי שם אביו, אשיהו, היה שמה של משפחת-לוויים ענפה (בצורת ישיה; ראה דה"א כד, כא, כה).

בדין-וחשבון המלא על האוסטרקונים ועל המקדש ננסה לדון ביתר פירוט בשאלות השונות שבהן נגענו כאן.

16. ייתכן, שמגמת הכתיבה התמציתית והשימוש בסימנים השונים היתה למנוע ממעבירי המכתב את הבנת הדברים.

17. ראה: ידיעות, כח, תשכ"ד, עמ' 167 ואילך. המקדש נחשף ברובו בעונות השלישית והרביעית. לפי מיקומו, צורתו ותוכנו אין ספק, שלפנינו מקדש ישראלי — "בית ה'" בלשון המקרא (ראה, למשל, שמ' כג, יט; שמ"א א, ז; יש' ב, ב ועוד).